

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,
д.е.н., професор, Національна академія внутрішніх справ

Типи тіньового зростання та форми тіньової організації національної економіки

У статті розглядаються типи тіньового зростання за різних соціально-економічних умов та відповідна їм обумовленість організації тіньової, «автономної» влади.

Ключові слова: «революція менеджерів», типи тіньового зростання, тіньова, автономна, паразитарна держава.

В.А. ПРЕДБОРСКИЙ,
д.э.н., профессор, Национальная академия внутренних дел

Типы теневого роста и формы теневой организации национальной экономики

В статье рассматриваются типы теневого роста в разных социально-экономических условиях и соответствующая им обусловленность организации теневой, «автономной» власти.

Ключевые слова: «революция менеджеров», типы теневого роста, теневое, автономное, паразитарное государство.

V. PREDBORSKIY,
doctor of economics, professor, National Academy of Internal Affairs

Types of shadow growth and form a shadow of the national economy

This article discusses the types of informal growth in different socio-economic conditions and the corresponding conditioning shadow organization, «autonomous» power.

Keywords: «managerial revolution»; shadow types of growth; shadow, independent, parasitic state.

Постановка проблеми. Процеси тіннізації, деградації соціально-економічних процесів, розвиток чинників кризової деформації державного управління, його зрощення з тіньовим бізнесом, системна корупція обумовлюють високу ступінь гальмування процесів реформування суспільних відносин, замість цього подальшого тіньового зростання, відповідно необхідність вивчення сутності сучасних домінуючих тіньових впливів, їх методів та форм існування, імперативів щодо ефективних засобів їх обмеження.

Необхідність застосування ефективних засобів протидії тіньовій економіці знайшла відображення у ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актів держави, таких як: проекти сучасного законодавства щодо протидії корупції, За-

кони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні на 2014–2017 роки» (2014), «Про засади запобігання і протидії корупції» (2011), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003, №84/2003), проект Державної програми детінізації економіки, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005, №1615/2005), постанови Кабінету Міністрів України з питань відстеження процесів тіннізації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання, цілий ряд відомчих актів тощо.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних досліджень з тіньової економіки відносяться

праці В.Д. Базилевича, А.В. Базилюка, О.І. Барановського, В.М. Бородюка, Г.С. Буряка, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, Я.Я. Дьяченка, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибури, О.В. Турчинова та ін. Значний внесок у розробку адміністративно-правових і кримінально-правових аспектів протидії корупції зробили вітчизняні вчені-юристи.

У той же час у зв'язку з недостатнім системним вивченням явища тіньової економіки, її окремих форм та методів засоби ефективного обмеження тіньових процесів потребують подальшого спеціального дослідження.

Метою статті є подальший розвиток теоретичного вивчення сутності тіньової економіки, типів її зростання, зокрема історичної метаморфози форм тіньової економіки аж до сучасних паразитарних, «автономних» форм тіньової держави.

Виклад основного матеріалу. Чергові величезні сподівання вітчизняного суспільства на радикальне постреволюційне очищення, катарсис етикою національного оновлення інститутів влади від кричущих зловживань, злочинів, нехтувань інтересів більшості, надзаконності, недоторканості певних вузьких кіл спільноти, натикаються на наявність неочікуваних трансцендентних перешкод у вигляді не лише існування, але й подальшого розвитку корупційних, тіньових процесів. Виникає вкрай важлива потреба у вже раціональному поясненні сутності цього потужного гальмування у формі корупційно-тіньових явищ, існуванні особливої генетичної спадковості, трансцендентності цих процесів, причин утворення і збереження базових криміногенних прошарків суспільства поза меж суспільних змін, які своєю чергою обумовлюють переродження інститутів влади.

Дослідження сучасної деградаційної якості щодо суспільства корупційно-тіньових явищ, на наш погляд, слід почати з виникнення самого поняття «тіньова економіка», з еволюції методу тіньового зростання, тих суспільних форм, які утворюються у зв'язку із синергетичним характером самих корупційно-тіньових проявів – на ті утворення, які існують за межами термінів міжреволюційних циклів, наявності особливої толерантності їх суб'єктів до цих трансцендентних явищ.

Поняття «тіньова економіка» у теоретичних дослідженнях з'являється у першій половині 1970-х років. Причиною цієї дискурсивної новації є глибокі кризові соціально-економічні процеси, які відбувалися в економіці в цей історичний період.

З початку 70-х років соціально-економічна ситуація у світі різко змінюється. Це пов'язано з «революцією менеджерів», коли корпоративний контроль відокремили від власності. У США і Великій Британії корпоративний капітал у публічних компаніях був сильно розпоросеним і великим пакетом акцій вважалися навіть 1% статутного капіталу.

«Революція менеджерів» своєю появою зобов'язана світовій економічній кризі, різким збільшенням у цей період кількості диверсифікованих компаній і зростанню значення головних офісів цих компаній, які очолювали нове покоління професійних менеджерів, до діяльності яких вже іманентно були властиві більш агресивні, авантюрні дії на межі чи за межею закону ніж у попередніх поколіннях менеджерів.

Генеза цього процесу з'явилася у першій половині XX століття, коли відбулися дві принципові зміни. Перша – професійні менеджери прийшли на зміну власникам сімейного бізнесу, забезпечуючи поточне управління компанією. Дру-

га – змінилися сама структура сучасної корпорації. Найвище керівництво корпорацією (чи то власники, чи то наймані менеджери) вже не справлялося з обсягами діяльності, що потребували розпоросення контролю за прийняттям рішень. Першими з цього становища знайшли вихід такі потужні компанії, як General Motors і DuPont: вони розпалися на декілька підрозділів, кожному з яких була делегована своя автономна сфера бізнесової відповідальності. У такий спосіб була створена перша модель диверсифікованої компанії. У 1980-х роках вже було практично неможливо знайти велику американську компанію, яка не була б диверсифікована, оскільки зростання і пошук переваг синергії (переваг, які виникають внаслідок спільних дій або спільного використання) – одного з вихідних винаходів нової корпоративної стратегії, став новою корпоративною релігією [1, с. 143–144].

До 70-х років активи компаній набувалися обережно, консервативно. Це був час панування реальної економіки, коли біржа була лише другорядним інструментом забезпечення бізнесу, а роль віртуальної економіки була вторинною. Активність на ринку M&A була обмежена.

Рейдерські атаки на чужий бізнес вже існували сто років – з часу становлення корпорації. Однак на попередніх етапах корпоративного розвитку поважні підприємці в ньому участі не брали, а грошові можливості «диких» рейдерів дозволяли їм опанувати рівень компаній лише третього ешелону, що не справляло суттєвого впливу на розвиток тіньового фінансового ринку. Суб'єкти рейдерських атак, таким чином, становили маргінальний сегмент бізнесу.

«Революція менеджерів» 1974 року розпочалася з того, що один з елітної групи ділового істеблшменту – канадський гірничо-металургійний концерн International Nickel Company Inc. (INCO) – здійснив вороже поглинання компанії з цієї ж поважної групи – концерн FSR. «Розбійні» рейдерські дії INCO забезпечував ще більш відомий у діловому світі – елітний інвестиційний банк Morgan Stanley. Це сповістило про початок якісно нової ери зростання процесів тінізації економіки з боку широкого кола суб'єктів ділового менеджменту, лави яких очолили вже не маргінальні, а провідні елітні структури.

Для забезпечення ворожих поглинань у цей період значно зростають обсяги тіньового фінансового ринку за рахунок віртуальних його елементів. Так, після Другої світової війни у США були винайдені угоди M&A з використанням «фінансового важеля» – позичкових засобів Leveraged Buyout (LBO). Великого розповсюдження до ери «революції менеджерів» ці угоди не мали.

Однак уже з кінця 70-х років почалося значне збільшення угод M&A з використанням позичкових засобів, що призвело до збільшення впливу на цьому ринку інвестиційних банків та фондів, які забезпечували акумуляцію позичкових коштів і надання позик вже «від себе» і на своїх умовах. Фінансування угод M&A з використанням позичкових коштів, особливо при придбанні недооцінених компаній, мало величезний потенціал тінізації. З переходом рейдерів на технології LBO в економіці США, а потім й в інших країнах формується класичний корпоративний рейд, а рейдери виділилися в окремий клас підприємців [2, с. 64–65].

Таким чином, розвиток відносин управління протягом XX століття, перетворення їх на вирішальну ланку соціально-

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

економічних відносин в останню його чверть призвів до загострення кризи державного управління економікою, яка набуває вже хронічного характеру. Одним із суттєвих наслідків цієї кризи є розвиток протистояння, «автономності» периферійних ланок систем управління економічною діяльністю, консолідація цього протистояння у систему антидержавного економічного управління – в онтологічному та гносеологічному аспектах помітне соціально-економічне явище, яке ми розрізняємо як тіньову економіку.

Існування особливої сучасної генетичної спадковості корупційно-тіньових процесів потребує дослідження причин такого їх стану розвитку, утворення особливих базових криміногенних прошарків суспільних процесів, які, в свою чергу, обумовлюють переродження інститутів влади.

Дослідження сучасної якості корупційно-тіньових явищ, на наш погляд, слід почати з виникнення самого поняття «тіньова економіка», еволюції методу тіньового зростання, тих суспільних форм, які утворюються у зв'язку із синергетичним характером самих корупційно-тіньових проявів – звернути увагу на ті утворення, які існують за межами термінів міжреволюційних циклів, наявності особливої толерантності серед еліти та певних кіл бізнесу до цих трансцендентних процесів.

Онтологічно тіньова діяльність існує тисячі років, але вона як система у вихідний період свого розвитку не мала такого рангу небезпеки серед загроз державі та суспільству. У цей доісторичний (для «тіньової економіки») період вона розвивалася екстенсивно і мала паразитарно-компенсаційний характер (I тип тіньового зростання).

Тіньова економіка I типу виникає у просторі протиріч між різними (часто функціонально близькими формами чи сферами діяльності), наприклад, між платоспроможним попитом та спроможністю виробничо-збутової, логістичної сфери його задовольняти, між зростаючими потребами суспільства та обмеженими засобами, які держава спрямовує та забезпечує щодо їх задоволення тощо. Розширення спектру таких протиріч, набуття ними кризової форми перетворюють їх на все більш розширений простір тіньової діяльності. Таким чином, екстенсивний тип тіньового зростання – це розширення паразитарної тіньової діяльності на основі переважно кількісного збільшення обсягу протиріч при збереженні попередніх техніко-технологічних і кваліфікаційних параметрів тіньового менеджменту. У певній мірі тіньова економіка при цьому типі зростання виконує і позитивну – компенсаторну функцію задоволення суспільних потреб у зв'язку з тим, що офіційна система не в змозі задовольнити нагальні суспільні потреби.

Принципово інший тип зростання (II тип інтенсивного тіньового зростання – «криміногенно-інноваційний») виникає в умовах «революції менеджерів», коли його суб'єкти активно використовують саму систему менеджменту, створюють широко розбудовану штучну систему кримінальної (криміногенної) неосфери менеджменту для здійснення тіньової діяльності – штучне розширення самого простору, сфер, форм тіньових процесів, їх методів та механізмів. Особливу потужність інтенсивному типу тіньової економіки надає його обумовленість синкретизмом (гібридизацією) бізнесу і влади, інтеграцією, синергетизмом тіньової діяльності цих важливих функціональних суспільних сфер. Таким чином, інтенсивний тип зростання потребує принципово іншого – вищого техні-

ко-технологічного її базису, що продукується надсучасними досягненнями менеджменту, інформатики, логістики, інноваційних технологій тощо. Проявами такого типу тіньового зростання є сучасна розбудова приватизаційних процесів, конвертаційних центрів, енергетична залежність країни (що має у великій мірі штучний тіньовий характер), тіньові структури типу Росукренерго, «віртуальна» економіка тіньових фінансових, валютних криз, вилучення гео економічної ренти засобами потоків контрабанди, утворення тіньової дельти у трансфертних цінах через формування «чорних» тіньових зон типу «Придністров'я», «Новоросії», тіньові засоби знищення українського війська, гібридна війна, що утворює величезних обсягів комплекс тіньових методів, сфер, форм тощо. Слід підкреслити, що розвиток форм інтенсивного типу зростання тіньової діяльності йде не внаслідок лише розвитку суспільних, кризових протиріч, а в результаті розвитку тіньового потенціалу менеджменту, перш за все, вищих його ланок та бюрократично-корупційних вищих ланок державного управління, їх тіньового, паразитарного менталітету та інтересу.

Синкретизм, синергетизм тіньового бізнесу та влади потребує відповідної адекватної соціально-економічної форми свого функціонування. Такою є існування тіньової автономної, паразитарної держави. Це форма держави, що поєднує, завдяки притаманному залежним країнам процесу незавершеної модернізації, синкретизму (нероздільності) владу та бізнес, дає можливість значно розширити масштаби і глибину тіньової діяльності, інтегрувати силу тіньової держави та потенціал великого (олігархічного) бізнесу [3, с. 138–140, 150–167]. Реалізація криміногенно-інноваційного типу тіньової діяльності є неодмінною умовою існування паразитарної, тіньової, автономної держави і навпаки.

Історичні витоки виникнення автономної держави мають цілком соціально позитивний характер і зв'язані зі становленням та розбудовою «автономної» козацької держави. У цій формі метаморфоза неформальної локальної тіньової організації «піднялась» до рівня неформальної інституційної організації цілої держави.

З початку XVII ст. козацький політичний автономізм виявився у прагненні Війська Запорозького перенести свій організаційний устрій та юрисдикцію на «волості» (південніше умовної лінії Тетіїв – Біла Церква – Київ – Переяслав – Лубни – Миргород) й спробі, за умови визнання влади лише короля, вийти з-під підпорядкування місцевих владних структур. Упродовж цього часу «під впливом колонізації» урядів прикордоння, проведення низки комісій проти козаків та ухвали антикозацьких сеймових конституцій, в ієрархії цінностей козацтва остаточно закріплюється протиставлення – «покровитель» – король/ворог – польська шляхта...». А відтак у цьому регіоні впроваджуються власні самоуправління, судочинство, військова організаційна структура. Водночас Військо Запорозьке намагалося відігравати роль самостійного суб'єкта міжнародних відносин.

Державна ідея зароджувалася на ґрунті суспільно-політичної організації «козацького устрою», що відзначався демократичністю. Її основні принципи полягали у запереченні феодалної залежності й внутрішньостанової нерівноправності; визнанні рівності у праві власності на землю й сільськогосподарські угіддя, можливості займатися промислами й торгівлею;

вільного вступу до козацького стану будь-кого незалежно від станової, конфесійної чи національної належності; права обирати органи самоуправління і бути обраними до них. Козацтво виробило власний кодекс «прав і вольностей» – неписаних етичних правил, природних прав і правових норм, – що визначав його соціально-правовий статус у суспільстві [4, с. 235].

Економіка паразитарної «автономної» держави є результатом діалектичного заперечення та утримання у собі (діалектичне зняття) попередніх форм історичного розвитку, вона має кланову неформальну структуру, сформовану на базі територіально-бізнесового та службово-бізнесового нагромадження клієнтських, корупційних зв'язків в адміністративно-бізнесових групах, що утворюють нетранспарентну, «автономну» (від офіційної держави, суспільства), паразитарну, паралельну офіційній, державу (державу-реципієнта паразитарних структур). Таким чином, дисфункційні проблеми організації влади, зокрема наявності в ній системної тінізації, корупції в Україні, обумовлені найтіснішим зв'язком із закономірностями інтенсивного типу тіньової діяльності, розвитку метаморфоз неформальної організації, наявності джерел потенційної дисфункційності у їх генезі.

Сучасна автономна держава – це базовий (в межах тінізаційного простору), системоутворюючий сектор народно-господарської структури, синергетична форма утворення та розширення структурного розламу, що покладене на підсилення потоку гібридизації (синкретизму) влади та бізнесу¹, що приховує від суспільства безліч таємниць реальних механізмів політичних, бізнесових, кадрових, дипломатичних та інших суспільних процесів.

Змістом тіньової економіки автономної держави, що набула паразитарного характеру, є відносини господарювання для обмеженого кола осіб, забезпечених олігархічними, політичними, корупційними та родинними зв'язками з вищими щаблями адміністративної та судової влади, правоохоронних органів, відсутністю економічної, політичної, кадрової конкуренції у поєднанні з необмеженим доступом до національних ресурсів країни.

Існування автономної, тіньової структури за межами впливу, регулювання та контролю офіційної державної влади, замість цього зрощення її з провідними паразитарними сегментами влади, виведення з-під контролю суспільства, створення «автономної» тіньової держави – двійника офіційної, перетворює її на наймогутнішу частину сучасної тіньової діяльності – на основний активатор, репродуцент, каталізатор поширення паразитарної тінізації економічного життя через перекидання фіскального тягаря на плечі ординарної економіки. Ця друга тіньова, паразитарна «автономна» держава не тільки знаходиться поза офіційного контролю та регулювання, але й активно протистоїть, протидіє офіційній державі, в значній мірі обмежує її можливості щодо реформування та розвитку, контролю з боку суспільства. Терміни існування «автономної» держави, структури організації, головних її рухомих сил не є дзеркальним відображенням офіційної, панування основних політичних команд в автономній

¹ Однією з важливих форм сучасної паразитарної елітної економіки є поєднання влади та бізнесу. У новітніх умовах, незважаючи на певні намагання роз'єднати ці дві сфери суспільних відносин, дана проблема принципово не просунулась до свого вирішення, спостерігається лише модифікація гібридизації влади, пристосування до нових умов існування.

та паралельній офіційній державах має свої закономірності розвитку та механізму впливу.

Поява елітного автономного, паразитарного сектору як головного тінізатора економіки ділить тіньовий економічний простір на три основні частини – тіньовий елітний сектор автономної держави; тіньовий ординарний (сектор середнього та малого бізнесу); тіньовий архаїзований (неформальний) сектор.

Фундаментальні підходи до детінізації автономної держави, завдань обмеження її паразитизму, руйнівних тінізаційних можливостей інтенсивного тіньового типу зростання повинні враховувати особливу двоїстість її організації, небезпеку синкретизму влади та бізнесу, в тому числі з боку проімперських сил. Слід зосередитися на максимальному обмеженні, витісненні автономності паразитарної держави, формуванні державної стратегії розмежування бізнесу та влади, всілякій підтримці з боку держави функціонування генетично-історичних засад соборної організації, солідарної підтримки та допомоги, інституційної компліментарності (взаємодоповнюваності) влади та бізнесу, їх партнерської взаємодії, які іманентно властиві спадковим закономірностям вітчизняної організації.

Висновки

Поняття «тіньова економіка» у теоретичних дослідженнях з'являється в першій половині 1970-х років. Причиною цієї дискурсивної новації є глибокі кризові соціально-економічні процеси, які відбувалися в економіці в цей історичний період.

Онтологічно тіньова діяльність існує тисячі років, але вона як система у вихідний період свого розвитку не мала такого рангу небезпеки серед загроз державі та суспільству. У цей доісторичний (для «тіньової економіки») період вона розвивалася екстенсивно і мала паразитарно-компенсаційний характер (I тип тіньового зростання).

Синкретизм, синкретизм тіньового бізнесу та влади потребує відповідної адекватної соціально-економічної форми свого функціонування. Такою є існування тіньової автономної, паразитарної держави.

Фундаментальні підходи до детінізації автономної держави, завдань обмеження її паразитизму, руйнівних тінізаційних можливостей інтенсивного тіньового типу зростання повинні враховувати особливу двоїстість її організації, небезпеку синкретизму влади та бізнесу. У реформуванні суспільства слід зосередитися на максимальному обмеженні, витісненні автономності паразитарної держави, формуванні державної стратегії розмежування бізнесу та влади, всілякій підтримці з боку держави функціонування генетично-історичних засад соборної організації, солідарної підтримки та допомоги.

Список використаних джерел

1. Кох Р. Стратегія / Р. Кох. – М.: Эксмо, 2007. – 224 с.
2. Борисов Ю.Д. Рейдерские захваты. Узаконенный разбой / Ю.Д. Борисов. – СПб: Питер, 2008. – 224 с.
3. Предборський В.А. Теорія тіньової економіки в умовах трансформаційних процесів / В.А. Предборський. – К.: Задруга, 2014. – 400 с.
4. Історія українського козацтва / В.А. Брехуненко, Л.В. Войтович, О.Б. Головка та ін. – К.: Вид-чий дом «Могилянська академія», 2011. – 799 с.